

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 14 2021/2 - Aralık / December

**ÖMER ÇORUMÎ'NİN EL-URVETÜ'L-MÜNÇİYE
FÎ'L-FİRKATÎ'N-NÂCİYE ADLI FIRAK RİSALESİNDE 73 FIRKA
RİVAYETİNE DÂİR DİLSEL ANALİZLER VE İSLAM
FIRKALARININ TASNİFİ***

*Semantic Analysis of Seventy-three Sects Hadith and The
Classifocation of Islamic Sects in Omar Corumi's
Heresiographical Epistle al-Urwa al-Munjiya fi'l-Firqa
al-Najiya*

Ahmet Selim HARPUTLU

Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü
Samsun/Türkiye
Research Assistant, Ondokuz Mayıs University Institute of
Postgraduate Education
Samsun/Turkey
ahmedsharputlu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7302-2863

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Kasım / 10 November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Aralık / 13 December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Ahmet Selim HARPUTLU, "Ömer Çorumî'nin El-Urvetü'l-Münçiyeye Fî'l-Firkatî'n-Nâciye Adlı Fırak Risalesinde 73 Fırka Rivayetine Dâir Dilsel Analizler ve İslam Fırkalarının Tasnifi", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (Kış) 2021: 55-80,
doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1021773

* Bu makale "Osmanlı Dönemi Mezhepler Tarihi Yazıcılığı: Ömer Çorumî'nin el-Urvetü'l-Münçiyeye fî'l-Firkatî'n-Nâciye İsimli Eserinin Edisyon Kritik ve Analizi" isimli yüksek lisans çalışmasından, bazı ilave ve düzenlemelerle türetilmiştir.

Öz

İslam Mezhepleri Tarihi alanında, klasik dönem düşünce tarihimizi konu edinen birçok çalışma bulunmakla birlikte özellikle Osmanlılar dönemi, sahanın kayıp halkasını oluşturmaktadır. Fırak edebiyatının ana metinlerinin bünyesinde şekillendiği Sünnî geleneğin tahtında incelenen Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerin fırak yazıcılığına yön verdiği Osmanlılarda, her iki geleneğe de ait eserler telif edilmiştir. Bu makale öncelikli olarak söz konusu geleneklerin tarihi seyrine kısaca temas edecek, daha sonra ana konusu olan ve 18. asrın sonlarında yaşamış bir Osmanlı müellifinin İslam fırkalarına dair risalesini ele alarak, yazarının 73 fırka rivayeti başta olmak üzere İslam fırkalarını tasnifi, tekfir, imamet, efdaliyet gibi konular hakkındaki düşüncelerini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Çorumî, el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye, Yazma Eser, Fırak Yazıcılığı, Mâtürîdîlik.

Abstract

In the field of Islamic Heresiography, there are many studies dealing with various aspects of the Islamic thought in the classical period. However, one can realize that the studies about Ottoman period is the missing link. In this period, the *fıraq* literature consists of both Maturidi and Ash'ari heresiographical works and these works were compiled from a Sunni point of view. In this article, first, brief summary of the historical formation of these two heresiographical traditions will be given; secondly, a work of an author who lived at the end of 18th century in Ottoman period will be analysed. Secondly, the author's idea about 73 erraneous sects *hadith*, classification of Islamic sects, the issues such as *takfir* (declaring someone an unbeliever), *imama* (political authority) and *afdaliyya* (superiority-inferiority) are also the subjects dealt with.

Key Words: Omar Corumi, al-Urwa al-Munjiya fî'l-fırqa al-Najiyi, Manuscript, Islamic Heresiography, Maturidis.

Giriş

İslam Mezhepleri Tarihi bilimi, İslamî ilim geleneği içerisinde ortaya çıkmış öncelikli disiplinlerden biri olarak ilk telif örneklerini, Müslüman toplumun temsil ettiği umumi dini hareketten koparak görüş beyan edenlerin fikirlerini kaleme aldıkları risaleleri, makâle/makâlât şeklinde tesmiye etmeleriyle vermiştir. Böylelikle Sünnî bünye dışında ilk ürünlerini serdetmekle haddi zatında hâkim paradigmaya bir muhalefet hareketi olarak doğan fırak yazım geleneği ve müellifleri, daha sonra Ehl-i Sünnet müntesibi bilginler tarafından heretik ilan edilerek, bu ilmî geleneğin sözün ve kalem gücünü elinde bulunduranların eline geçmesiyle bir anlamda merkezîyet kazanmış ve en prestijli eserlerini de bu gelenek içerisinde vermiştir.

İslam Mezhepleri Tarihçiliğinin, Sünnî Mezhepler Tarihi literatürünün ana mihverini, Eş'arî ve Hanefî-Mâtürîdî makâlât gelenekleri oluşturur. Bu iki gelenek içerisinde muhtevâda birbiri ile uyumlu karakteristik özelliklerine rağmen mezheplerin isimlendirilmesi ve sınıflandırılmasında farklılık arz eden Hanefî-Mâtürîdî makâlât geleneği, Sünnî bünye içerisinde Eş'arîlik karşısındaki dezavantajına paralel olarak İslam Mezhepler Tarihi yazıcılığında da Eş'arî geleneğin gerisinde kalmıştır. Osmanlılar döneminde haddi zatında devam eden Eş'arî düşüncenin hâkim seyri, Irak merkezli gelişen

Eş'arilikten uzakta kendine hâs bir usul ve tertip geliştiren Mâtürîdîliğin, Sünnî-Şii çekişmesine paralel olarak 15. asırda gördüğü iltifatın İslam Mezhepleri Tarihine de yansmasıyla, ilgili dönemde Mâtürîdî geleneğe rengini veren ana metinlerin izinde telif örneklerine şahitlik etmiştir. Bu makalenin konu edindiği Ebu'l-Mehâmîd Ömer Çorumî (1207/1792) isimli bir Osmanlı müellifinin telifi olan *el-Urvetü'l-Münciye f'î'l-Firkatî'n-Nâciye*, Sünnîliğin içerisinde diğerine nispetle daha geri planda kalmış bu geleneğin izlerini taşıması bakımından önem arz etmektedir.

Sünnî Fırak Edebiyatı Yazım Geleneği

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında özellikle sahadaki araştırmalara yön veren ve bu doğrultuda bugünün yerli ve yabancı yazarlarının müstağni kalamayacağı otoriter bir metin geleneği oluşturan standart Eş'arî fırak edebiyatı,¹ kuşkusuz Sünnî bünye denildiğinde akla gelen ilk ekoldür. Eş'arî müelliflerin bizzat mezhebin kurucu figürü Eş'arî (324/935)'den başlamak üzere, kronolojik olarak kendilerinden önce teşekkül etmiş Mutezilî literatürden de ciddi bir şekilde yararlanmış olmaları nedeniyle Mutezilî-Eş'arî fırak geleneği şeklinde de anılan² bu gelenek içerisinde, Eş'arî'nin hicrî dördüncü asra tarihlenen ve bünyesinde farklı mezhebî kaynakların referans verildiği *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'i,³ katı bir Sünnî tarafgirlikle dikkat çeken Bağdâdî (429/1037)'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ı,⁴ İsferyânî (471/1078)'nin *et-Tebşîr f'î'd-Dîn*'i⁵ bir Mezhepler Tarihi klasığı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir dinler ansiklopedisi de olan ve oryantalist çevrelerde İslam kelamı tartışmalarının batı dillerine tercümesiyle başladığı Şehristânî (548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihâl*-i⁶ ve Fahreddin Râzî (606/1210)'nin *Tahsilü'l-Hak/İ'tikâdât*'i,⁷ zikredilebilir.⁸

¹ Standart kelimesi Keith Lewinstein'in Eş'arî makâlât geleneğini ifade sadedinde vaz ettiği bir kavramdır. Onu böyle bir kelimeyi istimal etmeye sevk eden husus, bu eserlerin normatif değerine işaret etmekten ziyade söz konusu eserlerin hem Müslüman-Sünnî çevrelerde hem de oryantalist çevrelerde yaygın olarak kullanılmasından kaynaklıdır. Geniş bilgi için bkz. Keith Lewinstein, *Studies in Islamic heresiography: The Khawarij in two Firaq Tradition*, (Doktora Tezi, Princeton University, 1989), ss. 8-9.

² Lewinstein, *Studies in Islamic heresiography*, s.8.

³ Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter, (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980).

⁴ Ebu Mansûr b. Abdülkâhîr Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (Beyrut: Daru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 1982).

⁵ Tahir b. Muhammed el-İsferyânî, *et-Tebşîr f'î'd-Dîn ve Temyîzü'l-Firkatî'n-Nâciye ani'l-Fırak'l-Hâlikîn*, (Lübnan: Âlimü'l-Kitâb, 1983).

⁶ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, nşr. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992); Lewinstein, *Studies in Islamic heresiography*, s.19.

⁷ *Tahsilü'l-Hak* isimli eserin ikinci bölümü, Râzî'nin İslam fırkalarını ve diğer inanç gruplarını ele aldığı *İ'tikâdât*'a hasredilmiştir. *İ'tikâdât* daha sonra müstakil bir risale şeklinde neşredilmiştir. Bkz. Kadir Gömbeyaz, "Bir Fırak Müellifi Olarak Fahreddin er-Râzî" *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, haz. Ömer Türker-Osman Demir (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), s.350.; Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Huseyn Râzî, *İ'tikâdâtü fırak'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, nşr. Ali Sami Neşşâr (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.)

⁸ Zikri geçen ve Eş'arî makâlât geleneğini oluşturan söz konusu temel eserler ile ilgili değerlendirme için bkz. Ümit Toru, *Olgu İle Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiflik Algısı*, (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 33-62

İslam Mezhepleri Tarihi sahasında Sünnî makâlât geleneği kapsamında kısaca örnek teliflerini zikrettiğimiz Eş'arî fırak geleneğinin yanında Hanefî-Mâtürîdî fırak geleneği şeklinde isimlendirilen bir literatürden bahsetmenin imkânı, batılı araştırmacı Keith Lewinstein'in araştırmalarıyla mümkün oldu. Söz konusu Mâtürîdî geleneğe ait bir fırak yazım literatürünün varlığının ipuçlarını İbnü'l-Cevzî (597/1201)'nin *Telbîsü İblis* isimli çalışmasında yakalayan araştırmacı, *Telbîs'i*, İbnü'l-Cevzî'nin Hanbelî kimliğinden hareketle Hanbelî geleneğe nispet eden Laoust'a da bir itirazla, İbnü'l-Cevzî'nin fırakların isim ve görüşlerine dair aktardığı bilgileri tetkik ederek bu eserin, Hanbelî veya hadis taraftarı alimlerin kaleme aldıkları eserlerle hiçbir paralelliğinin bulunmadığından bahisle, Hanbelî bir zeminde değerlendirilmesini mümkün görmedi.⁹ Nitekim bu doğrultuda ona göre *Telbîs'in*, Ebubekir el-Acurrî (360/970)'nin *Kitabu'ş-Şerîa'sı*, Ebu'l-Huseyn el-Malâtî (377/987)'nin *Kitabu't-Tenbih'i*, Hanbelî yazar İbn Batta el-Ukberî (387/997)'nin akâide dair kitaplarıyla, Hanbelî Sufî Abdulkadir Geylânî (561/1165)'nin *Kitabu'l-Gunye'si*, Şafîi muhaddis Abbas b. Mansur es Seksekî (683/1284)'nin *el-Burhan'ı* gibi eserlerin hiçbiriyle benzerliği bulunmamaktadır.¹⁰ Dolayısıyla Lewinstein'in *Telbîs'in* bir metin olarak aidiyet dünyasına dair kuşkuları Hanefî-Mâtürîdî geleneğe kapı aralayarak, Sünnî gelenek içerisinde tarih boyunca geri planda kalmış bir fırak geleneğinden daha söz etmenin imkanını verdi.

Standart Eş'arî geleneğin hakim etkisiyle ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarihlendirme yapmanın mümkün görünmediği Hanefî-Mâtürîdî fırak edebiyatının ilk örnekleri, hicri III./IX. asırda Hanefî ve diğer çevrelerce kaleme alınan eserlerle kendini gösterir. Bu bağlamda Hanefî Muhammed b. El-Yemân es-Semerkindî (268/881)'nin *er-Redd alâ'l-Kerrâmiyye* ve Muhammed b. Ahmed b. Hafs el-Kebîr (270/883)'in *er-Redd alâ'l Lafziyye* ve *Kitâbu'l-Ehvâ ve'l-İhtilâf* isimli reddiye türü eserleri, bu geleneğin günümüze ulaşmayan ilk örnekleri arasında kaydedilebilir.¹¹ Bunun dışında Mâtürîdî kelamcı Ebu'l Muin en-Neseî (508/1115)'nin de Ebû Mansur el-Mâtürîdî (333/944)'nin eserleri arasında zikrettiği *Kitâbu'l-Makâlât*, bu geleneğin günümüze ulaşmayan diğer bir telif örneğidir.¹²

⁹ Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar", trc. Sönmez Kutlu - Muzaffer Tan, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2011) s.100.

¹⁰ Keith Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar" s.101.

¹¹ Muzaffer Tan, "Hanefî-Maturidî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49/ 2, (2008): ss. 122-123.

¹² Geniş bilgi için bkz. Muzaffer Tan "Geç dönem Hanefî-Maturidî Fırak Geleneği Bağlamında Bir Risâle: el-Makâlât fî Beyâni Ehli'l-Bida' ve'd- Dalâlât", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, (2009), s.183.; Lewinstein, Pezdevî (493/1100)'nin *Usulü'd-Dîn* adlı eserinde Mâtürîdî ve Eş'arî fırak geleneklerini karşılaştırırken Mâtürîdî'nin Makâlât'ı yerine Mekhûl en-Neseî'nin eserine başvurması dolayısıyla böyle bir eserin varlığına şüphe ile yaklaşır ve bu durumu Mâtürîdî alimlerin, üstatlarının geri planda kalmamasına yönelik bir çaba olarak değerlendirir. Bkz. Lewinstein "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar", s.103.

Hanefî Mâtürîdî gelenek içerisinde bize ulaşan en erken tarihli eser ise Ebu'l-Mutî Mekhûl b. el-Fadl en-Neseî (318/930)'nin kaleme aldığı *Kitabu'r-Red alâ Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâi'd-Dâlle'*dir. Marie Bernand tarafından 1980 yılında neşredilen eserin muhtevasında Ebu Hanîfe'ye yönelik yapılan atıflar, "*iman sözdür, ameller ise onun uygulamasıdır*" şeklindeki Hanefî-Mürçî iman tanımı, müellifin Hanefî kimliğini ortaya koyarken, Mutezilî karşıtı olmakla birlikte Eş'arî olmayan kelimelerin anlaşımının, eserin standart Eş'arî geleneğinin dışında Mâtürîdî bir çevrede gelişip kaleme alındığını göstermektedir.¹³

*Kitâbu'r-Redd'*in şematik yapısında, Eş'arî'nin *Makâlât'*ı hariç standart gelenekteki şekliyle 73 fırka rivayeti esas alınarak mezheplerin sınıflandırıldığı görülür. Ancak bu makalenin konusunu da teşkil eden *el-Urve'*de de görüleceği üzere 73 fırka sayısına ulaşmada izlediği metot, standart gelenekteki tasnif usulünden farklılık arz eder. Buna göre fırkalar Harûriyye, Ravâfida, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürçie olmak üzere altı bir taksime tabi tutulmuştur.¹⁴ Bu altı ana fırkanın her biri kendi içerisinde 12 şubeye ayrılır ve böylelikle 72 fırka sayısına ulaşılmış olur. Kurtuluşa eren fırkanın da ilave edilmesiyle (6x12+1=73) şeklinde oluşturulan bu tasnif, her ne kadar Neseî'nin fırkaların tasnifine dair "belegana an tesmiyetihim ennehüm sittetü esnafın" ifadesinden de anlaşılacağı üzere daha önce var olan bir tasnif metodunu gösterse de bu eser elimizde olması dolayısıyla Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin yapısal formunu belirleyen en erken ve en önemli eser olarak kabul edilmektedir.¹⁵

Hanefî Mâtürîdî fırak geleneği içerisindeki *Kitabu'r-Redd'*in kendisinden sonra gelen telifler üzerindeki hakimiyeti, Mekhûl en-Neseî'nin bu gelenek üzerindeki otoriter etkisini göstermektedir. Bu bağlamda Mekhûl en-Neseî tesiri ile kaleme alınan eserlere örnek olarak, İbnü'l-Cevzî'nin (597/1200) *Telbîsü İblîs'i*, aidiyeti ile ilgili şüphelerin bulunduğu *Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd -Dalâl ve Makâlâtihim*,¹⁶ Osman el-Kirmânî el-İrâkî (642/1244)'nin *el-Firaku'l-Müfterika Beyne Ehli'z-Zeyg ve'z-Zandaka* isimli eserleri kaydedilebilir.¹⁷ Hanefî Mâtürîdî geleneğinin fırak literatürüne ait tüm bu eserlerin,

¹³ Ebu Mutî' Mekhûl b. Fazl Neseî, *Le Kitâb al-Radd alâ l-Bida*, nşr. Marie Bernand, (Annales Islamologiques, 1980), ss. 54-55.; Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar" ss. 104-105.

¹⁴ Neseî, *Le Kitâb al-Radd alâ l-Bida*, s. 60.

¹⁵ Neseî, *Le Kitâb al-Radd alâ l-Bida*, s.60.; Tan, "Hanefî-Matürîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi", s. 123.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Ak "Risâle fî Beyani Gürûhi ehli'd-Dalâl ve Makâlâtihim Adlı Eserin Mâtürîdî'ye Aidiyeti Meselesi ve Risaleden Mezheplerin Tasnifi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2, (2008), s.288.

¹⁷ Ebu Muhammed Osman b. Abdullah b. El-Hasen El-İrâkî El-Hanefî, *el-Firaku'l-Müfterika Beyne Ehli'z Zeyg Ve'-Zandaka*, nşr. Yaşar Kutluay, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961.); Bu eser müstakil bir telif olmayıp, müellifin *el-Kenzü'l-Hafî fî İhtiyârâtî'safî* isimli eserinin son bölümünde yer alır. Bkz. Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015), s.157.

altı ana fırkayı, 12 alt başlığa ayırıp ilâveten *Nâciye* fırkasıyla 73 sayısına ulaşmaları, Eş'arî gelenekten ayrıldıkları ana noktadır. Bununla birlikte bu geleneğin Eş'arî gelenekten bir diğer farkı, fırka isimlendirmelerinde karışımıza çıkar. Bu doğrultuda İslam fırkaları, sâir geleneklerde zikredilen alışılmış isimlerinin aksine sonlarına "-iyye" nisbiyye takısı kullanılarak kaydedilirler. Örneğin *Râfida* fırkası "*Râfidiyye*", *Mutezile* fırkası *Muteziliyye* olarak zikredilir. Ancak bu kullanım gelenek içerisinde yer aldığı halde tüm eserlerde görülen bir özellik değildir.¹⁸

Osmanlılar Dönemi Fırka Yazıcılığı

Osmanlılarda Sünnî doktrin kendisini Eş'arî ve Mâtürîdî olmak üzere iki temel itikadî bünye üzerinde konumlandırmış, İslam düşünce tarihinde Mâtürîdîlik karşısında her zaman ayrıcalıklı bir mevkiye bulunan Eş'arîlik, Osmanlı devletinde de bu avantajını devam ettirmiştir. Özellikle Osmanlı medreselerinin Selçuklu mirasçısı olması, kuruluş ve gelişim süreçlerinde Osmanlı ulemasının ilmi silsilede Eş'arî geleneğe olan mensubiyetleri, Osmanlı'nın Eş'arî düşünce sisteminin etkisi altında kalmasını da beraberinde getiren bir husustur.¹⁹ Bu dönemde inanç fırkalarına dair telif edilen fırak türü eserler, klasik dönemde olduğu gibi ağırlıklı olarak Eş'arî geleneğin etkisinde kaleme alınmıştır. Bu etki Osmanlı müellifleri tarafından, Adûdiddin el-Îcî (756/1355) şârihi Seyyid Şerif Cürçânî (816-1413) üzerinden tanınan ve Seyfeddin el-Âmidî (631/1233)'nin, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihâl* eserinden esinlenerek, *Ebkâru'l-Efkâr*'ında oluşturduğu fırka tasnif metodu ile ağırlıklı olarak devam ettirilmiştir. Bu minvalde Adûdiddin el-Îcî'nin *Kitâbu'l-Mevâkıf*²⁰ ve aynı eserin şârihleri olan Şemseddin el-Kirmânî (786/1384) ve Seyyid Şerif Cürçânî'nin şerhleri, Âmidî etkisiyle kaleme alınan teliflerdir.²¹ Bunun yanında, Fahreddin Râzî (606/1210)'nin *Tahsîlü'l-Hak'İtikâdât* isimli eserinde benimsediği fırka tasnifinin, Mehmet Emin b. Sadru'd-din eş-Şirvânî (1036/1627)'nin *Tercümânü'l-Ümem*'inde²² esas alındığı görülmektedir.²³

Sünnî fırak edebiyatının Hanefî Mâtürîdî veçhesine gelince, öncelikle Osmanlı tedaris geleneği, akaide dair şerhler ve haşiyeler dünyası, Mâtürîdî

¹⁸ Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar", s.114.

¹⁹ Osman Aydınlı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, (Ankara: Hitit Kitap, 2008), s.62.

²⁰ Adudiddin Abdurrahman b. Ahmed İcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf*, nşr, Abdurrahman Umeyre, (Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1997), s. 649.

²¹ Âmidî'nin geliştirmiş olduğu fırka tasnifinin Osmanlılar dönemindeki etkileri, Sünnî olmayan müellifler tarafından tercih edilmesi ve farklı coğrafyalardaki görünüşleri için bkz. Kadir Gömbeyaz, "Fırak Literatürüne Dolaylı Ancak Etkili Bir Katkı Âmidî Tasnifini Meşhur Eden Mütakellim: Adudüddin el-Îcî" *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-Îcî*, edt. Eşref Altaş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), ss. 415-422.

²² Ethem Ruhi Fiğlalı, "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikadi Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risalesi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/ (1981), ss. 2-5.

²³ Gömbeyaz, "Bir Fırak Müellifi Olarak Fahreddin er-Râzî", s.368.

ve Eş'arî mezhepleri arasındaki farklılıkları ele alan telif türü çalışmalar aracılığı ile de devlet ve eğitim tarihi boyunca Mâtürîdî metinleriyle sürekli ve kararlı bir birliklilik göstermiştir.²⁴ Özellikle 15. asırdan bil-itibar Sün-nî-Şii çekişmesinin Osmanlı-Safevî çekişmesine dönüşmesi bir Türk olan Mâtürîdî'nin din anlayışının önemini keşfedilmesine yol açmıştır.²⁵ Bu minvalde Osmanlılarda fırak yazıcılığına ait Mâtürîdî fırak geleneğini, Mekhûl en-Nesevî etkilemiş, onun *Kitabu'r-Redd'i* ise fırkaların tasnifi ve isimlendirilmesi gibi hususlarda Hanefî-Mâtürîdî çizgide seyreden Osmanlı müelliflerinin takip ettikleri bir metin olmuştur. Örneğin İbnü's-Sirâc (771/1369)'a izafe edilen *Tezkiretü'l-Mezâhib*,²⁶ Kemalpaşazâde (940/1534)'ye ait olduğu düşünülen *el-Makâlât fî beyâni ehli'l-bid'a ve'dalâlât*,²⁷ Birgili Mehmet Efendi'nin *Tuhfetü'l-Müsterşidîn fî Beyâni Fırakı'l-Mezâhibi'l-Müslimîn*'i²⁸ bu gelenek içinde gelişen teliflerden bazılarıdır.²⁹

Ömer Çorumî ve el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye Risâlesi

Hayatı hakkındaki kısa bilgiye Akifzâde'nin *el-Mecmû fî'l-Meşhûd ve'l-Mesmû* isimli eserinde rastlanan Ömer Çorumî (1207/1792), nisbesinden de anlaşılacağı üzere aslen Çorumlu olup İstanbul'da çeşitli dini hizmetlerde bulunmuştur.³⁰ Eserin İstanbul Süleymaniye³¹ Çorum Hasanpaşa,³² ve Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesinde³³ kayıtlı üç yazması bulunmaktadır. Bu makale boyunca risaleye yapılan atıflarda Süleymaniye'de kayıtlı nüsha esas alınmıştır.

Geniş bir kaynak yelpazesine sahip risalenin başlıca kaynaklarını, vaaz ve irşad, Kelâm, İslam Mezhepleri Tarihi, Fıkıh, Tefsir, Hadis gibi İslâmî

²⁴ Philipp Bruckmayr, "Maturidi Kelamının Yayılması, Kalıplaşması ve Temel Dinamikleri (Timurlular Döneminden 19. Asra Kadar)", trc. Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan, *İmam Maturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2011), s. 411.

²⁵ Sönmez Kutlu, "Bilinen Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturîdî", *İmam Maturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2011), s.63.

²⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, "Burdur Kütüphanesinde Bulunan Bir Risale Tezkiretü'l-Mezâhib", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları, 2, (1975), s.100.

²⁷ Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, s.151.

²⁸ Avni İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile ilgili Risalesi "Tuhfetü'l-Müsterşidîn fî Beyâni Fırakı'l-Mezâhibi'l-Müslimîn", (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), 6, (1989), s.181.; Hanefî-Matürîdî Fırak Geleneği ve bu gelenekte şekillenen metinlerin ayrıntılı değerlendirmeleri, ilgili risalelerin müelliflerine olan aidiyetleri vb. hususlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, ss.125-172.

²⁹ Mekhûl en-Nesevî geleneğinde yazılan diğer eserler için bkz. Aydınlı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, ss. 96-103.

³⁰ Akifzâde İstanbul'da bir takım şeriat hizmetlerinde bulunduğunu ifade ettiği Çorumî'nin vefat tarihini, 1207 olarak tarihlendirir. Bkz. Abdurrahman Efendi Âkifzâde el-Amâsî, *el-Mecmû fî'l-Meşhûd ve'l-Mesmû*, (Millet Kütüphanesi, A.E. Arabî, 2527.) 46b.

³¹ Ebu'l-Mehâmid Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, no.1206.)

³² Ebu'l-Mehâmid Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, (Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi, no.1056)

³³ Ebu'l-Mehâmid Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, (Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, no. 852.)

ilimlerin muhtelif sahalarına dair eserler oluşturur. Bu minvalde risalede ağırlıklı olarak atıfta bulunulan eserler arasında, Gazzâlî (505/1111)'nin *Faysalü't-Tefrika'sı*, Ebu'l-Muin en-Neseî (508/1115)'nin *Bahru'l-Kelâm*'i, risale boyunca firkaları ele alırken sıkça referans gösterilen Ömer Neseî (537/1142)'nin *Beyânü'l-Mezâhib*'i ve aynı eserin şerhi olan *Câmiu İhtilâfî'l-Mezâhib*, Şehristânî (548/1153)'nin *El-Milel ve'n-Nihâl*'i, Beyzâvî (685/1286)'nin *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*'i, Adudüddin el-İcî (756-1355)'nin *el-Mevâkıf ve el-Akâid*'i ile bu eserlerin şerhleri olan Seyyid Şerif Cürçânî (816-1413)'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*, Celâleddin Devvânî (908/1502)'nin *Şerhu'l-Akâidi'l-Adüdiyye'si* ve Karabâğî (1035/10626)'nin *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adüdiyye'si*; Sa'dedin et-Teftezânî (792/1390)'nin *Şerhu'l-Mekâsıd*'ı, Hayâlî (875/1470)'nin *Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nuniyye'si*, Molla Hüsrev (885/1480)'in *Düreru'l-Hukkâm*'ı, Suyutî (911/1505)'nin *el-Câmiu's-Sagîr*'i ve Münâvî (1031/1622)'nin *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Cami'is-Sagîr*'i, Birgivî/Birgili Mehmet Efendi (981/1573)'nin *et-Tarikatü'l-Muhammediyye'si* ve aynı eserin şerhi olan Ebu Saîd el-Hâdimî (1176/1762)'nin³⁴ *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye'si*, Bursevî (1137/1725)'nin *Ruhu'l-Beyân ve Tefsîru'l-Kur'an*'ı gibi eserler zikredilebilir. Bunlar dışında eserin, Hanefî-Mâtürîdî fırka tasnif geleneğinin ayırıcı bir özelliği olan $6 \times 12 + 1 = 73$ şeklindeki metoda göre kaleme alınması, ana firkaların isimlerindeki farklılığa rağmen Mekhûl en-Neseî'nin *Kitâbur'redd*'deki yöntemini takip ettiğini gösterir. Bu minvalde ayrıca müellif Çorumî'nin, ana firkalar bağlamında altılı tasnif metodunun yaygın bir kullanım olduğunu belirtmesi, bunun dışında 7'li ve 8'li tasnif metotları bulunsa da kendisinin kelimde şöhreti bulunan ulemanın yöntemini benimsediğini ifade etmesi, onun firkaların tasnifi konusunda Hanefî-Mâtürîdî çizgiyi özellikle tercih ettiğini göstermektedir.³⁵ Ayrıca bir nahiv alimi olan Ebû Ali el-Fârisî (377/987), Hanefî-Mâtürîdî aidiyetin etkili simalarından Ebu'l-Berekât en-Neseî (710/1310), Muhaddis İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), Şeyhu'l-İslam Zekeriyya el-Ensârî (926/1520) Kemalpaşazâde (940/1534), dil ve edebiyat bilgini Şehâbeddin el-Hafâcî (1069/1659), eser boyunca anmış olduğu diğer İslam bilginleri arasında yer alır.

Risalenin yukarıda zikrettiğimiz kaynaklarından yola çıkarak, Ömer Çorumî'nin mezhebi aidiyetine dâir tespitte bulunmak mümkündür. Bu minvalde Hanefî-Mâtürîdî aidiyetleri ile marûf ve Osmanlılar döneminde Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında gelişen ihtilaf literatürü çerçevesinde Mâtürîdîliğe vurgu yapan Birgivî ve Ebu Saîd el-Hâdimî gibi müelliflerin eserlerinin, risalede merkezi bir konumda yer alması, keza bir başka Mâtürîdî Ömer en-Neseî'nin zikrettiğimiz mezhepler ile ilgili risalesine "kezâ fî'r-Risâleti'l-Neseîyye" şeklinde yapılan müteaddit atıflar, Ömer

³⁴ Kelamcı ve mutasavvıf kimliği ile temeyyüz eden Ebu Saîd el-Hâdimî, Ömer Çorumî'nin en çok etkilendiği ve manevi kimliğine vurguda bulunduğu simadır.

³⁵ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, 8b, 9b, 15a.

Çorumî'nin bir Osmanlı müellifi olarak Hanefî-Mâtürîdî hüviyete sahip olduğunu düşündürmektedir. Ancak onun mezhebi aidiyetini belirleyici daha önemli bir unsur, *fırka-i nâciye*'nin kapsamına dair yorumlarında karşımıza çıkar. Eserinin diğer ana kaynaklarından olan İcî ve Devvânî gibi müelliflerin, kurtuluşa eren fırkayı Sünnilik içerisinde gelişen kelâmî mezheplerden sadece Eş'arîliğe hasrederken, Çorumî'nin Eş'arîler'e ilaveten Mâtürîdîler'in de bu kapsamda olduğunu özellikle ifade etmesi, bunun yanı sıra Mâtürîdî'den övgüyle ve "şeyh" olarak bahsetmesi onun Hanefî-Mâtürîdî aidiyetini daha belirgin hale getiren bir husus olarak kaydedilmelidir.³⁶ Ayrıca Çorumî'nin bu satırlarda, İcî'nin *fırka-i nâciye* kapsamında sadece Eş'arîler'i zikretmesindeki maksadını "umulur ki onun muradı" (لعل مراده) şeklinde ele alarak, "Ebu Hanîfe'nin usûlüne tabi olan Mâtürîdîler'in, Eş'arîler ile birlik içerisinde olduklarından" İcî tarafından "ya tağlib, ya umum, ya mecaz niyetiyle ayrıca zikredilmediği" şeklinde iyimser bir kanaat takındığı gözlenir.³⁷

Ömer Çorumî eserinin girişinde telif gayesini açıklar. Uzunca bir süredir böyle bir eseri ortaya koymak niyetinde olduğunu ifade eden müellifin gayesi, İslam fırkalarına ilgi duyanların meraklarını giderebilecek nitelikte ilgili fırkalar hakkında bilgi edinmenin kolay olacağı bir metin kaleme almaktır. Şüphesiz Osmanlı ilim havzasının müntesibi Hanefî-Mâtürîdî bir sima olarak Ömer Çorumî'nin asıl hedefi *ehl-i kible ve ehl-i ehvâ* olarak kategorize ettiği gayr-ı Sünnî oluşumların kendi aidiyetinden ne kadar uzak ve dalâlet içerisinde olduklarını ortaya koymaktır ve bunu yaparken insafı davrandığını belirtir.³⁸

Ömer Çorumî'nin 73 Fırka Rivayetine Dâir Değerlendirmeleri

İftirak hadisi olarak da anılan ve İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını, bunlardan birinin kurtuluşa ereceğini haber veren 73 fırka rivayeti, kendilerini kurtuluşa erecek fırka, (fırka-i nâciye) kapsamında değerlendiren farklı mezhebi kimliklere sahip kesimlerin, ana referanslarından biri olmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi literatürünü de büyük ölçüde etkileyen bu rivayet, fırkaların tasnif edilmesinde bir şablon işlevi görmesinin yanı sıra kurtuluşa erecek olan fırkanın tayin edilmesinde de belirleyici bir rol üstlenmiştir.³⁹

Bu minvalde Sünnî bünyenin tahtında Ashâbu'l-Hadis/Ehlü'l-Hadis geleneği içerisinde, bir akide ve reddiye vaz etmek gayesi ile hicrî II. asrın sonları ile hicrî III. asrın başlarında telif edilen *Kitâbu'l-İman*'lar ile

³⁶ Osmanlılar döneminde Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki ihtilaf edebiyatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kalaycı, "Maturîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzduşumleri" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20/2 (2016): ss.52-62.

³⁷ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkatî'n-Nâciye*, 62b.

³⁸ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkatî'n-Nâciye*, 2a.

³⁹ Muhammet Emin Eren, *Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014), ss.1-2.

Kitâbu's-Sünen türü eserlerde kendine yer bulan söz konusu rivayet, özellikle IV. asırdan itibaren bu gelenek içerisinde kaleme alınmış eserlerde yaygınlık kazanmıştır.⁴⁰ Eş'arî gelenek içerisinde bir bütün olarak ilk kez Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Firak* isimli eserinde kullanılan iftirak rivayeti, daha sonraki süreçte de bu gelenek içerisinde şekillenen İsferyî'nin *et-Tebîr fî'd-Dîn ve Temyîzü'l-Firkati'n-Nâciye ani'l-Firak*, Fahreddin Râzî'nin *Tahsilü'l-Hak/İ'tikâdât*, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal* gibi eserlerinde kendisine doğrudan ya da dolaylı olarak yer bulmuştur.⁴¹ Hanefî gelenek içerisinde ise Mâtürîdî'ye kadar geçen süreçte 73 fırka rivayetine, Mekhûl en-Nesefî'nin *Kitâbu'r-Redd'inde* rastlanmaktadır. Daha sonra altıncı asırda kaleme alınan İbn Sirâc'ın *Tezkiretü'l-Mezâhib'i* ile Osman el-Kirmânî el-İrakî'nin *el-Firaku'l-Müfterika* isimli eserleri, Hanefî Mâtürîdî gelenek içerisinde 73 fırka rivayetini konu edinmiştir.⁴² Ayrıca, İslam ümmeti içerisinde ortaya çıkan inanç firkalarını tasnife tabi tutmak ve umumiyetle reddetmek amacıyla kullanılan 73 fırka rivayetinin sıhhati, rivayette ifade edilen 73 sayısının hakikat mi mecaz mı olduğu hususları da firak yazım geleneğinin gündeminde yer alan ana bahislerden biri olmuştur.⁴³ Bu minvalde Ömer Çorumî'nin *el-Urvetü'l-Münciye fî-Firkati'n-Nâciye'si* de 73 fırka rivayetini konu edinerek, bu rivayetin farklı varyantlarının sıhhat durumuna temas etmiş, ilgili rivayeti özellikle de dilbilimsel açıdan konu edinmiştir.

Eserinde, İslâm firkalarını tasnif ederken meşhur bir rivayet olarak değerlendirildiği ve muttasıl bir senetle kelam kitaplarında bize intikal ettiğini belirttiği rivayet doğrultusunda 73 sayısını esas alan Çorumî, bu rivayetle ilgili olarak ayrıntılı değerlendirmelerde bulunur. Çorumî risalesinde "Hucetü'l-İslâm" olarak andığı Gazzâlî'ye atıfla söz konusu hadis rivayetinin üç farklı versiyonuna yer verir. Bunlardan ilki "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak bunlardan biri helak olacaktır." şeklindedir. İkinci bir rivayet, "Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacak bunlardan biri kurtuluşa erecektir." şeklinde iken iftirak hadisinin bir diğer ifadesi "ümmeitim yetmiş üç fırkaya ayrılacak zındıklar dışında hepsi cennette olacaktır" lafızıyla risalede kaydedilir.⁴⁴

İlgili rivayetleri kaydettikten sonra sıhhat değerlendirmesine giden Ömer Çorumî, zikri geçen rivayetin tüm varyantlarının sahih olabileceğini

⁴⁰ Bu dönemde ilgili hadis rivayetine ashâbu'l-hadis geleneği içerisinde yer veren eserler için bkz. Eren, *Firkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*, ss.91-94.

⁴¹ Rivayetin, Eş'arî gelenek içerisindeki zikri geçen eserlerde nasıl ele alındığı ile ilgili bkz. Eren, Eren, *Firkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*, ss. 96-101.

⁴² Eren, *Firkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*, ss. 105-106.

⁴³ 73 fırka rivayetinin sıhhati ve 73 sayısı etrafındaki tartışmalar için bkz. Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Firkaların Tasnifine Etkisi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (2005): ss. 152-159.

⁴⁴ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, 3a-3b.; Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Faysalü't-Tefrika beyne'l İslâm ve'z-Zendeka*, (Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2017) s.104.

ileri sürerek, savını izah etmeye çalışır. Buna göre tek bir fırkanın helak olacağını haber veren rivayete göre, helak olacak olanlar, kurtuluşuna dair ümit olmayan kimselerdir ve bunların helak olduktan sonra kurtulma şansları da yoktur. Tek bir fırkanın kurtuluşa ereceğini ifade eden hadisin kastettiği grup ise şefaatsiz ve herhangi bir hesaba çekilmeden cennete girecek kimselerdir. Çünkü ona göre hesaba çekilerek ya da şefaet aracılığı ile cennete girecek olan kimseler tam anlamıyla kurtulmuş olmadıklarından bu hadisin ifade ettiği anlam kapsamına giremezler. Yine bu doğrultuda müellife göre ilgili rivayetlerde zikredilen *hâlike* ve *nâciye* kavramları mahlukatın şerli ve hayırlı taraflarını ifade ederken, bunların arasında kalan gruplar bu iki derece arasında kalmaktadırlar.⁴⁵

Ömer Çorumî'nin 73 fırka rivayetinin lafzî incelemesine bağlı olarak getirmiş olduğu yorumlar ayrıca dikkat çekicidir. Müellif bu doğrultuda hadis rivayetinde geçen *sin*, *iftirak*, *ümme* ve *kül* lafızlarını dil bilim açısından analiz ederek rivayetin anlamı üzerinde bazı çıkarımlarda bulunur. Buna göre *sin* harfi gerçekleşmesi kesin ve yakın olan bir anlam ifade etmektedir. Bunun yanında *sin* lafzı kelime ile bütünleştiğinde ortaya çıkan *tehir* anlamını da ifade edebilmektedir. Böylelikle ümmetin gruplara ayrılacağından bahseden hadis rivayeti, bu hususun Hz. Peygamberin vefatından sonra gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Ancak Ömer Çorumî'nin bu konudaki kanaati, *sin* harfinin aslında *istikbal* ve *tehir* anlamında iken mecazen gerçekleşmesi kesin olan bir hâdiseyi tekit sadedinde kullanılmış olduğudur. Bu minvalde müellif, *ولسوف يعطيك ربك فترض* "Pek yakında Rabbin sana verecek sen de hoşnut olacaksın" (ed-Duhâ 93/15) ayetindeki *lam* harfinin *sin* harfi gibi geleceğe dair bir anlamı ifade ettiğini belirterek, *iftirak* rivayeti ile ilgili yorumlarına Kur'an nassı üzerinden delil getirmektedir. Buna göre ayette geçen *sevfe* lafzı *vermek* anlamındaki *yü'tike* kelimesini vurguladığı gibi hadiste geçen *sin* lafzı da ayrılık anlamına gelen *iftirak* kelimesini vurgulamaktadır. Ayrıca rivayetin bazı varyantlarında *iftirak* tabirinin geçmiş zaman sıygası ile zikredilmesi yani haddi zatında olmuş bitmiş bir olay gibi aktarılması, bu anlamı vurgulayan diğer bir husustur. Dolayısıyla ümmetin fırkalara ayrılması gerçekleşme ihtimali bulunan bir hâdiseye değil, dil kuralları ve belâgat açısından kesin bir husustur.⁴⁶

Çorumî, rivayette geçen *iftirak* kelimesine de değinir. Buna göre *iftirak*/ayrılık, içtimâi/bir arada olmayı gerektirir. Dolayısıyla ümmet içerisinde bir ayrılıktan söz edilebilmesi için öncelikle var olan bir birlik ve beraberlik ortam ve sürecin yaşanmış olması gerekmektedir. Bu anlamda ilgili rivayetin sonunda zikredilen *benim ve ahabımın yolunda olanlar* ifa-

⁴⁵ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, 3b.

⁴⁶ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, 4b-5b.

desi bu beraberliğe işaret etmektedir. Ancak hevâ ehli kesimlerin, hevâlarına tâbî olarak peygamber ve ashabının yolundan sapmaları bu birlik ve beraberliği bozmuştur. Bu itibarla da *iftirak* lafzı ayrışmanın bidat ve dalâlet olduğuna işaret etmektedir.⁴⁷

Çorumî, rivayette ifade edilen *iftirak* sözcüğü üzerindeki değerlendirmelerine devam ederek bu kelimenin “Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez.”⁴⁸ “Allah bu ümmeti dalalet üzerinde toplamaz”⁴⁹ “Allah’ın eli cemaatin üzerindedir.”⁵⁰ gibi cemaat olmanın önemine vurgu yapan hadis rivayetleri dikkate alındığında ayrışmadan kaçındırıp bir arada olmaya teşvik edici bir anlam ifade ettiğini belirtir. Birlik ve beraberliğe vurgu yapan bu rivayetlerin ardından “*ümmeimin ihtilafı rahmettir.*”⁵¹ hadisine de yer vererek ümmetin ayrılığının neden bidat ve dalâlet olacağını irdeler. Bu doğrultuda rivayette geçen *ümme* kelimesinden kastedilenler, ümmetin müçtehit imamlarıdır. Rahmet olan ihtilaf ise dinin usulünü/asıllarını oluşturan inanç unsurlarına dair olmayıp fûrua ait meselelere aittir. Nitekim Çorumî’nin ifadelerine göre itikadi sahada yaşanan ihtilaf ve bu minvalde cereyan eden tartışma odakları bidat ve küfre götürür. Son olarak *iftirak* tabiri asırların en üstünü olan saadet asrı olarak nitelenen peygamber asrına da zımnen işaret etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber devri Müslümanlar arasında ihtilafların yaşanmadığı bir dönemdir. Onun yaşadığı asrın üstünlüğü de bu sebepledir.⁵²

Hadis rivayetini oluşturan kelimeleri ele almaya devam eden Çorumî, hadis metninde geçen *ümme* hitabından kast edilen topluluğun, *ümme-i icâbet* yani *Ehl-i kible* diye de tanımlanan İslâm topluluğu olduğunu ifade eder. Eğer bu hitap, daha geniş bir kapsamlı *ümme-i davet* grubunu içerisine alsaydı İslâm dışı fırkaların da aynı şekilde tasnife tabi tutulmasını gerektirirdi ki bu da hadiste ifade edilen 73 sayısının aşılması anlamına gelirdi. Ömer Çorumî’ye göre *iftirak* hadisi inanç konuları etrafında ortaya çıkacak bidat ve fitnelere açıklamak amacıyla peygamber tarafından bir uyarı mahiyetinde dile getirilmiştir. Hz. Peygamberin kast ettiği anlamda inanç kırılmaları ise insanların şeriata itibar etmeyip akli tasarruflarıyla hareket etmeleri, tevile ihtiyaç duymadan nasları zahirine göre anlamlandırmaları ve nefislerinin arzuları doğrultusunda bidat ve dalalet düşürecek işler yapmaları gibi sebeplerle ortaya çıkacaktır. Hadiste *ümme-i icâbet* yani İslâm dinine iman etmiş birbirinden farklı İslâmî grupların kast edildiğinin bir diğer göstergesi ise Hz. Peygamberin *أمّتي / Ümmetim* tabirini,

⁴⁷ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fi'l-Firkati'n-Nâciye*, 5b.

⁴⁸ İbn Mâce, “Fiten”, 8.

⁴⁹ Tirmizi “Fiten”, 7.

⁵⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1:190.

⁵¹ El-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1:64; el-Munâvî, *Fezû'l-Kadir*, 1:210-212.

⁵² Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fi'l-Firkati'n-Nâciye*, 7a-8a.

yâ-i nisbîyye ile kendisine izafe etmesidir. Zira onun ümmeti olabilmek ancak ona iman ettikten sonra mümkün olabilir. Nitekim O'nun şeriatını hiçbir zaman tasdik etmeyip ona iman etmeyenlerin inanç sahasında herhangi bir dalâlete düşmeleri zaten beklenmez. Bu minvalde Çorumî'ye göre örneğin bazı hadis rivayetlerinde Yahudî ve Hristiyan firkalarından bahsedilirken mazi sıygasının kullanılması da bu ayrımı teyit eder. Dolayısıyla Hz. Peygamberin *ümmetim* şeklinde kelimeyi kendine izafe ederek kast ettiği ümmet, *Ehl-i kitap* olanlar değil *Ehl-i kible* olup daha sonra bidat ve dalâlete düşen İslam firkalarıdır.⁵³

Müellif, hadis rivayetinde yer alan *kül* lafzına dair yorumlarıyla çıkarımlarına devam eder. Buna göre hadiste firkaların cehennemlik olduklarını belirten *kül* lafzı *küllü'l-mecmû* anlamında olup genel bir anlamı ifade eder. Bu umumi ifade edatı, örneğin "kavmin tamamı bu taşı kaldırır" cümlesinin, kavimde bulunan herkesin tek tek taşı kaldırabileceği anlamını içermediği gibi, hadisteki kullanımı ile İslam firkalarına mensup olan herkesin fert fert cehenneme gireceklerini ifade ediyor değildir. Hadiste cehennemde olduğu ifade edilen kişiler, dinin zaruriyyatından birini inkâr eden kişilerdir.⁵⁴ Nitekim aynı durum haddi zatında *fırka-i nâciye* olarak anılan kesim için de geçerlidir. Şöyle ki, *fırka-i nâciye* içerisinde bulunan herkesin tek tek cennete olacağı şeklinde bir hükmün olmadığı malumdur. Öyle ki Sünnî akideye göre Allah'ın küçük günahlardan dolayı azap edip, büyük günahları bağışlaması mümkündür. Sonuç itibariyle cehennemde olduğu söylenen firkalara mensup kişilerin hepsinin tek tek kesin olarak cehenneme gireceğini söylemek doğru olmadığı gibi, aynı şekilde *fırka-i nâciye*'ye mensup olan her kişinin de cennete gireceğini söylemek mümkün değildir. Ömer Çorumî'nin bu izahı, Sünnî Mezhepler Tarihi literatürünü tümüyle dışlayıcı olmakla itham eden yaklaşımlara da bu yönüyle anlamlı bir itiraz içermektedir.

Küllühâ fi'n-Nâr ifadesinin kapsamı üzerinde de duran Çorumî, bu minvalde cehenneme girecek olan firkaların sadece *fırka-i nâciye* dışında kalan İslam firkalarının müntesiplerinden olmadığına dair yorumlarına devam eder. Ona göre cehenneme dahil olmak hem kurtuluşla müjdelenen firkaya, hem de diğer İslam firkalarına teşmil edilebilecek bir durumdur. Lakin bu iki farklı grubun cehenneme giriş sebeplerine dair mahiyet farkı bulunmaktadır. Buna göre bidat olarak addedilen firkalar, peygamberin ashabına tebliğ ettiği sahih İslâm inancından saptıklarından, itikatlarındaki sapkınlık sebebi ile cehenneme girecekken, *fırka-i nâciye* mensupları içerisinde kalan kesimler, akîdeleri yüzünden değil işlemiş oldukları günahlar sebebiyle

⁵³ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, 5b-6b.

⁵⁴ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, 8b.

cehenneme girerler. Bununla birlikte hadiste geçen ve kurtulacağı müjdelenen fırka dışında kalanların bütünüyle cehennemde olduklarının belirtilmesi bir hikmete mebnidir ki bu da diğer bidat ehli fırkaların sahih İslam inancına dönmelerine yönelik teşvik edici bir tarizdir. Çorumî'nin *Küllüha fi'n-Nâr* ifadesinden hareketle üzerinde durduğu bir diğer husus ise cehennemde olmanın mahiyeti hakkındadır. Ona göre bu ifade müminlerin ebediyen cehennemde kalacakları şeklinde anlaşılabilir. Nitekim iman sahibi olanların sonsuza kadar cehennemde kalmayacakları ümmetin icmâ ettiği bir konudur. Müminler kendileri için Allah tarafından takdir edilen cezayı çekmek üzere cehenneme girer ve çıkarlar.⁵⁵

Ömer Çorumî iftirak hadisi etrafında 73 sayısına yönelik cereyan eden tartışmalara da değinir. Buna göre “fırkaların asılları esas alınırsa fırka sayısı hadiste belirtilen 73 sayısından az olacaktır yahut hadiste belirtilen sayı fırkaların alt kollarına hamledilirse bu durumda zikredilenden çok daha fazla bir sayı ortaya çıkacaktır” mahiyetindeki itirazların, dayanağı olmayan vehimler olduğunu belirtir ve reddeder. Çünkü Çorumî için hali hazırdaki fırkaların sayılarının hadiste belirtilen miktarla uyuşmamasında bir problem yoktur. Zira fırka sayıları zaten zaman içerisinde artar, azalır veya hadiste belirtildiği şekliyle 73 sayısına tekabül eder.⁵⁶ Hadis rivayetindeki 73 sayısının ana fırkalar ve fırkaların fûrularının kast edildiği takdirde vakıa mutabık olmayışını izah etme çabasını da elden bırakmaz. Öncelikle bu hadisin ifade ettiği sayı kadar fırkanın, tarihin herhangi bir evresinde varlık göstermesi mümkündür. İkinci olarak 73 sayısının mutlak kesret anlamında kullanılması mümkün olduğundan hakiki anlamın terk edilerek mecaz olarak anlaşılabilmesi de keza imkân dahilindedir. Bunun yanında Çorumî, İslam fırkalarına dair yapılan meşhur taksimlerde 73 sayısına ulaşılmış olmasından yola çıkarak İslam fırkalarının fûrularının 73 sayısını aştığına dair düşünceleri reddetmektedir. Çorumî ulemanın bu konudaki taksimlerini esas kabul ederek hadis rivayetine yönelik itirazlara delil getirilebileceğini düşünmektedir. Zira ona göre İslam fırkalarını ve savundukları görüşleri aktarmayı kitaplarında ihmal etmeyen ulema, fırkaların alt kollarının 73'ü aşması halinde bu hususu da ihmal etmez ve eserlerine kaydetmiş olurlardı.⁵⁷

Çorumî kendi mezhebi aidiyeti olan Ehl-i Sünnet inanç sisteminin dışında kalan grupların tekfir edilmemesi konusunda ise hassasiyet sahibi görünmektedir. Gazzâlî'ye atıfla meseleyi ele almayı tercih eden müellif “şayet kişinin münkiri olduğu husus üzerinde icma dahi bulunsa dinin asıllarından değilse tekfir edilmemelidir” şeklinde bir kanaate sahiptir. Bununla

⁵⁵ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 10a-11b.

⁵⁶ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 8a.

⁵⁷ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 9b-10a.

birlikte herhangi bir şahıs konuyla ilgili icma bulunduğunu bildiği halde inatla bir hususu inkâr etmekten vaz geçmiyorsa tefrikaya neden olabileceği endişesiyle tekfir edilebileceğini belirtirken, şayet inkâra konu mesele hakkında icma bulunduğu bilinmemekte ise kişinin mazur görülmesi gerektiğini de kaydeder.⁵⁸ Tekfirin kapsadığı konuları ele alan Ömer Çorumî, sahabeye söven kişilerin kâfir sayılamayacağını ancak bununla birlikte bidat ehli olduklarını belirtir. Benzer şekilde Allah'ın keyfiyetsiz olarak cisim olduğunu söyleyenler de keza tekfir edilmezken, onu yaratılmışlar gibi anlayıp izah etmeye kalkanların tekfirine hükmeder. Çorumî, tekfir meselesinin salt bir hüküm vermekten ibaret olmadığını, kişinin cehenemde ebedi kalması, kanının mübah sayılması, nikâhının düşmesi, hayatta ve öldüğünde Müslümanlara uygulanan muamelelerin kendisine uygulanmaması gibi ahiret hayatına olduğu kadar Müslüman kişinin gündelik yaşantısına da etkisi olan birçok ağır neticesinin olduğunu farkındadır. Bu doğrultuda da tekfir konusunda aceleci davranılmaması gerektiğini ısrarla kaydederek bu konuda tevil kapısını zorlayacak istisnalar dışında tekfire dair fetva verilmemelidir demektedir.⁵⁹

Ömer Çorumî'nin İslam Fırkalarını Tasnifi

el-Urvetü'l-Münciye'de Sünnî geleneğin tarifine uygun bir şekilde *ehlü'l-ehvâi ve'l-kible* şeklinde kavramlaştırılan ve *dâlâlet/sapkınlık* kapsamında değerlendirilen İslâm fırkaları, "kible ehli oldukları halde inançları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin inançları gibi olmayanlar" şeklinde tanımlanır. Bu tanım doğrultusunda fırkalar 6 ana fırkaya ayrılmış ve her biri 12 alt şubeye taksim edilmek suretiyle 72 sayısına ulaşılmıştır. Ana fırkalar Cebriyye, Kaderiyye, Ravâfid, Havâric, Muattıla ve Müşebbihe'dir. Ana fırkaların 6'lı tasnifinde yer alan bazı fırka isimleri, Mekhûl en-Neseffî'den farklıdır.⁶⁰ Gömbeyaz'ın ilgili çalışmasında dikkat çektiği ve Muattıla ve Müşebbihe'nin altı ana fırka içerisinde ele alındığı bu tasnife ilk olarak Ebû Şekûr es-Sâlimî el-Hanefî (460/1968'den sonra)'nin *et-Temhîd fî Beyânî't-Tevhîd*'inde rastlanırken birebir Çorumî'nin kullandığı sıralama ile Hanefî-Mâtürîdî Sadru's-Şerîa (747/1346)'nın *Şerhu'l-Vikâyesi* ve Cürcânî (816/1413)'nin *ehlü'l-ehvâi* kavramını açıkladığı *et-Ta'rifât*'nda rastlanmaktadır.⁶¹ Nitekim Çorumî'nin *heva* ve *kible* ehlinin tanımı, Sadru's-Şerîa ve Cürcânî'nin tariflerinin aynısıdır. 72 fırkayı zikrettikten sonra *fırka-i nâciye*'yi ele aldığı başlıkla birlikte rivayette belirtilen 73 sayısına ulaşan müellifin bu sınıflan-

⁵⁸ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkatî'n-Nâciye*, 12a.

⁵⁹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkatî'n-Nâciye*, 14a-15a.

⁶⁰ Mekhûl en-Neseffî'nin tasnif metodunda ana fırkalar, *Harûriyye*, *Ravâfida*, *Kaderiyye*, *Cebriyye*, *Cehmiyye*, *Mürce* şeklinde sıralanır. Bkz. Neseffî, *Le Kitâb al-Radd alâ'l-Bida*, s.60

⁶¹ Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri* s. 164.; Sadru's-Şerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd, *Şerhu'l-Vikâye ve meahu Müntehâ'n-Nikâye alâ Şerhi'l-Vikâye*, Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc, (Amman: Müessesetü'l-Verrâk, 2006), c.4, ss.142-143.; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. İbrâhim Ebyârî, (Dâru't tûras, Ty.) s.57.

dırmasını, (6x12+1=73) şeklinde formüle etmek mümkündür. Çorumî ulema arasında fırkaların asıllarının taksimine ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte meşhur olan şeklin kendi uygulamış olduğu 6'lı tasnif metodu olduğunu belirtir.⁶²

1. Cebriyye: Ömer Çorumî'nin *fırak-ı dâlle* başlığının ilk muhatabı olan Cebriyye fırkası, "kulun fiillerinde hiçbir tesiri olmadığını, gerçekleştirdiği eylemleri yapmaya mecbur olduğunu söyleyenler" şeklinde tarif edilir ve bu mezhep, *cebriyye-i mütevessita* ve *cebriyye-i hâlısa* olmak üzere ikiye ayrılır. Mütevessita, kulun fiilde yetisinin olduğunu söyleyenlerdir ve Eş'arîler de bu grup içerisinde yer alır. *Cebriyye-i Hâlısa* ise kulun fiilinde hiçbir etkisinin bulunmadığını söyleyenlerdir ki mutlak olarak Cebriyye dendiğinde anlaşılan da bu fırkadır. Çorumî, Cebriyye ve Kaderiyye'nin kulun fiilleri konusunda birbirine zıt iki mezhep olduğunu ifade ederek, Ehl-i Sünnet'in bu konuda iki uç mezhep arasında orta bir görüşü ortaya koyduğunu belirtir.⁶³

Çorumî daha sonra Cebriyye başlığı altında 12 alt fırkayı Ceybiyye?, Fikriyye, Mudtarriyye, Sâbikiyye, Hanâniyye, Havfiyye, Cehmiyye, Zürâriyye, Şeybâniyye, Beyhesiyye, Sümâmiyye ve Hişâmiyye şeklinde kaydeder.

2. Kaderiyye: Risalede ikinci fırka olarak zikredilen Kaderiyye, "Allah'ın kadim sıfatlarını reddeden, itaat edene sevap vermenin isyan edene azap etmenin Allah üzerine vacip olduğu şeklindeki inancın savunucuları" olarak tanımlanır. Kaderiyye fırkasını Mutezile ile ilişkilendiren Çorumî, "Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir. Onlar kader konusunda Allah'ın hasmıdırlar"⁶⁴ hadisini nakleder. Çorumî, hadisteki benzetmeyi de açıklamaya çalışarak Mecusilerin hayır ve şer olmak üzere iki ilahları olduğunu, Allah'ın yaratması yanında kulların da yaratma yetisinin bulunduğunu iddia eden Kaderiyye'nin bu sebeple tıpkı Mecusiler gibi ilahlık konusunda ikilik ortaya attıkları gerekçesiyle Mecusilere benzetildiklerini savunur. Keza 12 alt fırkaya taksim ettiği Kaderiyye fırkasının bünyesinde yer alan *Vâsiliyye* başlığı altında Kaderiyye'nin görüşlerine dair genel bir perspektif çizer. Buna göre lütuf ve aslah din ve dünya işlerinde Allah'a vaciptir. Aynı şekilde itaat edene sevap asi olana azap etmek de Allah üzerine vaciptir. Allah harflerden ve seslerden oluşan bir kelamla mütekellimdir. Kul mutlak olarak fiillerinin yaratıcısıdır. Büyük günah işleyenler iman dışındadır fakat kafir de değildir. Tevbe etmeden öldükleri takdirde cehenneme gireceklerdir. Evliyanın kerameti yoktur, kabir azabı keza yoktur.⁶⁵ Bunun dışında

⁶² Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 14b-15a.

⁶³ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l-Münciye fi'l Firkati'n-Nâciye*, 15a.

⁶⁴ Ebu Davud, *Sünen*, 17.

⁶⁵ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 19b.

diğer 11 alt fırka, Cübbâiyye, Meymûniyye, Hamziyye, Bişriyye, Ka'biyye, Neccâriyye, Muammeriyye, Câhiziyye, Hüzeyliyye, Caferiyye, Kaderiyye'nin aşırılarından olarak zikrettiği ve altında İşkâfiyye, Müzdariyye ve İsvâriyye fırkalarını da barındıran Nazzâmiyye fırkasıdır.⁶⁶

3. Ravâfîd: Risalede ana fırkaların üçüncüsü olarak ele alınan Revâfîd, "Hz. Ali'nin şeriatından başkasına tabi olmayı terk edip başka hiç kimseyi taklit etmeyi caiz görmeyenler" şeklinde tanımlanır. Bu fırkanın batıl görüşleri, ruhların tenasühüne, beklenen İmam'ın ortaya çıkacağına, Cibril'in yanılarak vahyi, Hz. Ali yerine Hz. Peygamber'e inzal ettiğine ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamberle şeriatla ortak olduklarına inanmak şeklinde sıralanır.

Bu başlık altında efdaliyet konusunu ele alan Çorumî, nebilerden sonra insanların en üstün olanının Hz. Ebubekir olduğunu ifade ederek bu inancın Ehl-i Sünnet ve Mutezile'nin öncülerinin görüşü iken sonraki dönem Mutezilî ve Rafizîlerin bu hususta üstünlüğü Hz. Ebubekir yerine Hz. Ali'ye hasrettiklerini belirtir.⁶⁷ Ömer Çorumî Hz. Ebubekir'in üstünlüğü konusunda kitap, sünnet, nakil gibi istidlal yöntemlerine başvurur. Bu minvalde "En çok korunan ise ondan uzaklaştırılacaktır. O ki, arınmak için zenginliğini başkalarına harcar. O yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için yapmaz" (Leyl 92/17-19) ayetlerini delil getirerek bu ayetlerin Hz. Ebubekir'e de Hz. Ali'ye de işaret edebileceğini belirtir. Ancak "O, yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için yapmaz" (Leyl 92/18) ayeti kesin olarak Hz. Ebubekir'e işaret etmektedir ki bu ayette kastedilenin Hz. Ali olma ihtimalini ortadan kaldırır. Bunun dışında "Yâ Ebâ'd-Derdâ! Senden daha hayırlı olan birisinin önünde mi gidiyorsun? Şüphesiz, nebîler ve peygamberlerden sonra Ebûbekir'den daha faziletli birisi üzerine güneş doğup batmamıştır."⁶⁸ hadisini de Hz. Ebubekir'in üstünlüğüne delil olarak zikreder. Benzeri nakli delilleri sıralayan Çorumî, Hz. Ebubekir'in insanların kalplerini İslam'a ısındırması, ardı ardına başarıyla neticelenen fetih hareketlerinde bulunması, dinden dönenlerin hakkından gelmesi, Arap yarımadasını şirkten temizlemesi, Rumları Şam'dan sürmesi, Fârisîleri karanlık sınırlara sürmesi, Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Osman b. Maz'un gibi sahabelerin onun duasının bereketiyle Müslüman olmaları gibi İslam dinine olan hizmetlerini onun üstünlüğünün birer göstergesi olan deliller olarak kaydeder.⁶⁹

⁶⁶ Çorumî haddi zatında Nazzâmiyye fırkasını, kendi içerisinde üç alt kola daha ayırmak suretiyle fırka tasnifinde hadiste ifade edilen sayıyı aşmış görünmektedir. Ancak ilgili fırkanın görüşlerinin farklılık arz etmesinden yakınan Çorumî'nin, bu farklılığı derlemek için böyle bir yol izlediği anlaşılabilir. Dolayısıyla muhtemelen Çorumî, bu durumu benimsediği tasnif metoduna aykırı bir durum olarak görmemektedir.

⁶⁷ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 25b.

⁶⁸ Mecmau'z-Zevâid, 9:44

⁶⁹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 26a-26b.

Hız. Ali'nin üstünlüğünü iddia eden Râfîzî fırkanın delillerini de tartışan Çorumî, bu minvalde muhalif Şii grup tarafından istidlal edilen "Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendi şahıslarımız ve şahıslarınızı davet edelim, sonra tazarru ve niyazda bulunalım, Allah Teâlâ'nın lanetini yalancılar üzerine kılalım" (Al-i İmran 3/61) ayetini ele alır. Bu ayet Hız. Peygamber Necran Hristiyanlarını İslam'a davet ettikten sonra nazil olmuştur. Kendileri açık deliller karşısında ısrarcı olunca Hız. Peygamber kendilerine mübâhale (lanetleşme) teklifinde bulunmuştu. Kararlaştırılan gün Hız. Peygamber, yanında Hız. Ali, torunları Hasan ve Hüseyin, kızı Fâtıma ile mübâhaleye katılmıştı. Bu hadisede peygamberin Ali'yi kendi yanında getirmesi onun üstünlüğüne dair bir alamet olarak görülürken bunun yanında ayette geçen "kendi şahıslarımız" ifadesinden kastedilen kişi de Şii'lere göre Hız. Ali'nin kendisidir. Ancak Çorumî bu ifadenin muhatabının bizzat peygamberin kendisi olduğunu belirtir. Bunun dışında Çorumî'nin Rafîzî olarak kaydettiği fırkanın, peygamberin "Ey Allah'ım yarattıklarından en sevgilisini şu kuşu beraber yemek üzere bana getir. Peygamber'in bu duası üzerine Hız. Ali gelir ve beraber o kuşu yerler"⁷⁰ şeklindeki beyanın Hız. Ali'nin üstünlük alameti olarak kaydedilmesine itiraz eden Çorumî, bu rivayette Ali'nin en sevgili olarak nitelendirilmesinin onun her bakımdan üstün sayılmasına delil olamayacağı dolayısıyla bu rivayetin üstünlüğe dair bir istidlal karinesi olamayacağını belirtir. Bunun dışında keza Ali taraftarları tarafından Hız. Ali'nin türlü meziyetleri şahsında toplaması, ulemanın Ali'yi kuvvetli bir kaynak olarak görmesi, kendisinin şecaat örneği olarak anılması, peygamberin onun hakkında "Ali'den başka yiğit, Zülfikârdan başka kılıç yoktur", "Ali'nin bir vuruşu insan ve cinlerin ibadetlerinden daha hayırlıdır" gibi övgülerinin onun üstünlüğüne birer emare olarak kaydedilmesini eleştirerek, zikredilen meziyetlerin başka bir kimsede de bulunması muhtemel özellikler olduğunu, bunun efdaliyet tartışmalarının malzemesi olmaktan ziyade Hız. Ali'nin sevabının ve hasletlerinin çokluğu anlamındaki üstünlüğüne delalet ettiğini belirtir.⁷¹ Çorumî Ravâfid ana fırkası altında Ğurabiyye, Emîriyye (Çorumî Aleviyye şeklinde anıldıklarını söyler), Cenâhiyye, Sebeiyye, Süleymaniyye, Şia, Nusayriyye, Zeydiyye, Keysâniyye, İsmâliyye, İmâmiyye, Nu'mâniyye fırkalarını ayırt edici görüşleriyle kısaca ele alır.

Çorumî, Ravâfid ana fırkasının altında zikrettiği İmamiyye başlığı altında İmametle ilgili olarak kısaca mezheplerin görüşlerine değinir. İmamiyye'ye göre peygamberden gelen açık bir nasla İmamet Hız. Ali'ye ait bir olgudur. İmamlar masumdur ve günah işlemezler. Gizlenen imamın açığa çıkacağına inanan bu fırka imamın halinin herkesçe sorgulanması

⁷⁰ Tirmizî, "Menâkıb", 5.

⁷¹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Fırkati'n- Naciye*, 27a.

gerektiğini söyler. Fırkanın sahabe hakkındaki görüşleri de imamet düşüncesi etrafında şekillenir. Bu minvalde Hz. Ebubekir'e biat sırasında orada bulunan sahabenin tamamı kafirdir. Çünkü bu fırkaya göre Sahabiler Hz. Ali'nin imameti hakkındaki nasları reddetmiş ya da gizlemişlerdir.⁷²

Bunun dışında genel olarak İslam Mezhepleri arasında imam seçiminin vacip olup olmadığı, vucubiyeti halinde Allah üzerine mi yoksa toplum üzerine mi vacip olduğu, vacip oluşunun nas yoluyla mı aklen mi yoksa her iki delille birlikte mi gerçekleşeceği tartışmalı bir konudur. Eş'arîler sem'î delille toplum üzerine vacip olduğunu söylemişlerdir. Zeydiyye ve Mutezile'ye göre ise İmamın nasbı halk üzere aklen vaciptir. Mutezile içerisinde sem'an ve aklen vacip olduğunu iddia edenler de mevcuttur. İmamiyye ve İsmailiyye fırkalarına göre ise İmamın nasbı Allah üzerine vaciptir. Ancak bu iki fırka arasında da bu konuda tam anlamıyla bir ittifak söz konusu değildir. İmamiyye, imametin dinin tahrif ve tebdilinin önlenmesi için imameti zaruri görürken İsmailiyye ise imameti Allah'ı bilmek ancak İmamla mümkün olacağı inancına sahip olduğundan zaruri görür. Hariciler ise İmameti gerekli görmeyip caiz işler kategorisinde ele almışlardır.⁷³

Çorumî ayrıca İmamiyye'nin imamın dine ait zaruri konuların tamamını bilen bir kişi olması ve "... Benim ahdim zalimleri kapsamaz" (Bakara 2/124) ayetine göre masum olması gerektiği kanaatini eleştirerek bu ayette zikredilen zalimlerden kastedilenlerin tövbe etmeksizin adalet vasfını ortadan kaldıracı nitelikte büyük günah işleyenler olduğunu belirtir. Şii mezheplerin aşırı grupları ise İmamet konusunda mucize şartını öngörürler. Çorumi ise bu şartın imametle ilgili değil doğrudan nübüvvet ile bağlantılı olduğunu ifade ederek aksi takdirde Ebubekir, Ömer ve Osman'ın imametini de açıklamanın mümkün olamayacağını belirtir.⁷⁴ İmametin sabit olması için mezheplerin görüşlerine de değinen Çorumî, ashap için bu hususta *ehl-i hâl ve'l-akd* olarak tanımlanan bir grubun biatinın yeterli olduğunu belirtir. Buna mukabil Şia ise Allah ve resulünden bir vekalet olduğunu iddia ederek biat etmeyi imametin sübut yollarından biri saymamıştır. Çünkü onlara göre bu şekilde biat ile iş başına gelen imamlar Allah'ın değil, biat edenlerin halifesi olur. Çorumî Şia'nın bu görüşüne karşılık olarak İmam'a biat etmenin imametin bir ispatlayıcısı değil, Allah ve resulüne vekalet ettiğine delalet eden bir gösterge olduğunu belirtir.⁷⁵

Çorumi, imamet şartlarında da ihtilaf edildiğini belirterek bu konuda mezheplerin görüşlerine yer verir. Buna göre bu konuda cumhur, imamın dini işleri yerine getireceğinden, müçtehit derecesinde alim, orduları dü-

⁷² Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 35b.

⁷³ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 36a-b.

⁷⁴ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 38.a

⁷⁵ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 38b.

zenleyip, savaşları idare edeceğinden dirayet sahibi ve zalimleri def edecek kadar cesaretli olması gerekir. Fakat bu şartları sağlayacak kimse bulunmadığı takdirde imamın erkek, akıl bâliğ ve adil olması yeterlidir. Bu durumda imam olan kişinin imamet işlerinde başkasından yardım alması caizdir. Eş'ariler ve Cübbâî taraftarları bu şartlarla birlikte "imamlar Kureyştendir"⁷⁶ hadisine dayanarak imamet makamına dair tercihlerini bu minvalde gerçekleştirirler. Bu doğrultuda Haricilerin ilgili hadis hakkındaki itirazlarını ele alan Ömer Çorumî, Haricîlerin, Hz. Peygamber'in, "Sizin üzerinize burnu kesik Habeşli bir köle dahi emir tayin edilse ona itaat edin"⁷⁷ buyruğunun imamları Kureyş'e hasreden rivayeti boşa çıkardığı şeklindeki itirazlarının yersiz olduğunu belirtir. Ona göre bu hadis peygamber tarafından itaatın önemini vurgulamak için farz-ı muhal olarak beyan edilmiştir. Nitekim bir kölenin imamete layık olmadığı, üzerinde herkesin görüş birliğine vardığı bir konudur. Çorumî'ye göre bu ve benzeri Harici kaynaklı itirazlar onların yüzeysel din anlayışlarının da bir tezahürüdür.⁷⁸

4. Havâric: *el-Urve*'de ana fırkalardan biri olarak kaydedilen Haricîler, "Hz. Ali'ye tabi olmayı terk ederek dinde mutaassıp bir anlayışı benimseyen" fırka olarak tanımlanır. Bunun dışında başka bir tarif ile bu grubun Ali'ye itaatten çıkarak Hz. Ali, Osman, Talha ve Zübeyr ile birlikte sahabenin tamamını tekfir ettiklerini belirtir.⁷⁹

Çorumî bu başlık altında Hz. Ömer, Osman ve Ali'nin hilafete geliş şekillerini ele alır. Buna göre Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in hayatında tayin ile bu makama gelirken daha sonra hilafet meselesi Hz. Ömer tarafından şûra'ya havale edilmiştir ki şûra üyeleri arasında Abdurrahman b. Avf'ın hakem seçilmesi Hz. Osman hilafeti sırasında yaşanacak olan sıkıntıların başlıca sebebi olarak kaydedilir. Müellifin bu doğrultudaki kanaati, Irak gibi uzak memleketlerde yaşayan Müslüman toplum, her ne kadar açıkça ortaya dökmese de Abdurrahman b. Avf'ın hakem seçilmesi ve akabinde Hz. Osman'ın halife seçilmesine sıcak bakmamaktaydı ki bu insanlar dört bin kişi ile Medine'ye gelerek Hz. Osman'dan Hz. Ömer'in hilafeti sırasında Basra valisi olarak tayin edilen Ebu Musa el-Eş'ari'nin valilikten azlini istemelerine kadar halife hakkındaki düşüncelerini de gizlediler. Nitekim bu taleplerinin yerine getirilmemesi bardağı taşıran son damla oldu ve Hz. Osman'ın evi kuşatılarak 88 yaşında şehit edildi.⁸⁰

Çorumî, Hz. Ali'nin hilafetini ele aldığı satırlarda Mervan b. Hakem'i, Hz. Osman döneminde yaşanan fitne olaylarının baş sorumlusu olarak gösterir.

⁷⁶ Ebu Davud, "Müsned", 2.

⁷⁷ Buharî, "Ahkâm", 4.

⁷⁸ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 38.a

⁷⁹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 39 a.

⁸⁰ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 40b.

Sahih kaynakların kendisini doğruladığını belirten Çorumî, Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanacak olan sıkıntı ve savaşların müsebbibi olarak da aynı şekilde Mervan'ı zikreder. Buna göre Mervan, Hz. Osman'ın evini kuşatıp onu şehit edenlerle birlikte Şam valisi Muaviye'ye giderek, "Hz. Ali'nin halife olmak için Hz. Osman'ı öldürttüğünü" iddia etmiş, böylece Hz. Ali ile Muaviye arasındaki fitne ateşini yakmıştır.⁸¹

Bununla birlikte ilk dönemde yaşanan söz konusu anlaşmazlık ve harplerin ümmet içindeki içtihat farklılığından kaynaklandığını bu olaylara temas etmekteki maksadının sadece yaşananlara temas etmek olduğunu, niyetinin kesinlikle sahabe hakkında Müslümanların kalbine şüphe düşürmek olmadığını özellikle belirterek Sünni aidiyetinden kaynaklı hassasiyetlerini de ortaya koyar.⁸²

Risalede Hz. Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi doğrultusunda Yezid döneminde yaşanan bazı hadiseler de temas edilir. Yezid'in Hz. Hasan'ın zevcesini yalancı vaatlerle kandırarak Hz. Hasan'ı zehirlediği hususunu kaydeder.⁸³ Eserde daha sonra Hz. Hüseyin'in Yezid tarafından Kufe'ye çağırılmasına ve onun gidip gitmeme konusundaki karar sürecine ve şehit edilmesine yer verilir.⁸⁴ Haricilerin alt fırkaları arasında ise Şemrâhiyye, Mekremiyye, Ezrakıyye,⁸⁵ İbâhiyye, Câzimiyye, Hârisiyye, İbâdiyye, Hafziyye, Muhakkimiyye, Ma'lumiyye, Amriyye, Kâmilîyye şeklinde 12 fırka kaydedilir.

5. Muattıla: Altı ana İslâm fırkasından beşincisi Muattıla başlığı altında incelenir ki bu başlık altında Mültezikiyye, Vâkıfiyye, Şâkiyye, Mürcie, Haşeviyye, Sâlihiyye, Müstedrekiyye, Za'ferâniyye, Burğusiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Zenâdika fırkalarından kısaca bahsedilir.

Muattıla "yaratıcıyı ve yeniden dirilişi inkâr eden" fırka olarak tanıtılır. Bu fırka diriltici olarak *zaman* mefhumuna inanır. Çorumî Muattıla başlığı altında incelediği *Vâkıfiyye* fırkasını ele alırken Sünnî tasavvuf geleneğinin müntesipleri ile bu fırkanın akideleri arasında bir ayrıma gitme ihtiyacı hisseder. Bu minvalde öncelikle *Vâkıfiyye*'nin düşünce dünyasına kısaca temasla bu grubun resullere ve kitaplara gerek olmadığı kanaatini taşıdığını belirtir. Ayrıca bu fırka müntesipleri nasların zahiri manalarını yok sayarak batınî anlamlarına yönelir. Çorumî tam da bu noktada naslara batını

⁸¹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fî'l Firkati'n- Naciye*, 41a.

⁸² Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fî'l Firkati'n- Naciye*, 44b.

⁸³ Hz. Hasan'ın zehirlenerek öldürüldüğü hususu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Kılıç, "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme" *İslam, San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi*, 13/26, (2015): 1-15.

⁸⁴ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fî'l Firkati'n- Naciye*, 45a-47b.

⁸⁵ Yukarıdaki satırlarda ifade ettiğimiz ve Doğu Hanefî-Mâtürîdî geleneğine ait olan mezhep isimlendirilmesindeki *-iyye* takısıyla farklı kullanım, Ezârika olarak bilinen fırkanın Ezrakıyye olarak adlandırılması şeklinde *el-Urve*'de tezâhür etmiştir. Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fî'l Firkati'n- Naciye*, 51b.

yorumlar yükleyen mutasavvıflara değinir. Ona göre tasavvuf ehlinin zahiri anlama ilaveten ulaşmış olduğu batınî yorumlar, zahiri anlama ters düşen veyahut ana metinden ilk anlaşılmalı olanı nakzeden bir nitelik taşımaz. Mutasavvıfların zahiri anlama getirmiş oldukları tüm batın içerikli yorumlar, zahiri anlamlarla uyum içerisindedirler. Bu minvalde örneğin Beyâzid-i Bistâmi gibi sufi yolun temsilcilerinin dile getirdikleri Kur'an'ın zahirine muhalif sözler, ya sahih bir anlama tevil edilmeli ya da manevi sekr halinde söylenmiş sözler olarak değerlendirilmelidir.⁸⁶

Ömer Çorumî bu başlık altında ele aldığı Mürcie'yi tanımlarken biraz da Ebu Hanîfe hakkındaki irca müntesibi olduğuna dair iddialara değinmek için ikili bir ayrıma gider. İlk olarak batıl Mürcie'den söz ederek bu grubu "küfürle birlikte itaat, insana fayda vermediği gibi iman ile birlikte masiyet işlemenin de imana herhangi bir zararı yoktur" şeklindeki iman tanımları üzerinden ele alır. Çorumî'ye göre bu akîde Mürcie'yi iman sahibi olduğu halde büyük günah işleyenlerin asla azap edilmeyeceği şeklinde batıl bir inanca ulaştırmıştır.⁸⁷

Çorumî, Ebu Hanife'ye izafe edilen irca fikrinin Ehl-i Sünnet içerisinde de benimsenen bir görüş olduğunu belirtir. Bu minvalde Sünnlüğün dolayısıyla Ebu Hanîfe'nin benimsemiş olduğu irca fikri büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumlarına dâir cennetliktir yahut cehennemliktir şeklinde kesin bir hükümde bulunmamak şeklindedir ki bunun bidat ya da sapkınlıkla itham edilecek bir tarafı yoktur.⁸⁸

6. Müşebbihe: Ömer Çorumî'nin ele aldığı son fırka Müşebbihe fırkasıdır. Bu ana fırka alt başlığı altında Zâhiriyye, Etrâfiyye, Hâitiyye, Mâneviyye, Mezdekiyye, Sâbiyye, Berâhime, Sümeniyye, Vâridiyye, Benâniyye, Muğiriyye, Yunisiyye fırkaları ele alınır. Müşebbihe ve fırkaları genel olarak "Allah'ı sonradan yaratılmış olanlara benzeterak onu muhdes varlıklar üzerinden tanımlamaya çalışanlar" şeklinde tarif edilir. Müşebbihe başlığı altında incelenen fırkalar genel anlamda Allah'ı cisim olarak tanımlamış olsalar da bu cismin mahiyeti konusunda ilgili grupların hemfikir olduğu söylenemez. Örneğin bir fırka Allah'ı et ve kandan müteşekkil bir beden olarak tarif ederken diğer bir grup ise onu parlayan bir nur olarak tanımlamıştır. Bunun yanında risalede Allah'ı tüysüz genç bir insana benzetenlerin olduğu gibi, onu saçları ağarmış yaşlı bir adam gibi tanımlayanların da bulunduğu belirtilir.

Çorumî risalesinde Müşebbihe fırkası içerisinde Allah'ın cismaniyeti konusundaki tartışmalarda daha ılımlı sayılabilecek görüşü savunanların oldu-

⁸⁶ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 54a.

⁸⁷ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 54b.

⁸⁸ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Naciye*, 55a.

ğunu da belirtir. Buna göre bu kesim Allah'ı bir cisim olarak vasıflayıp bir mekan ile ilişkilendirirse de bu cisim ve mekanın mahiyeti konusunda konuşmazlar. Bu yönelimleri ise onları diğer teşbihçi fırkalardan ayırır. Öyle ki Çorumî diğer Müşebbihe fırkalarını tekfir ederken bu grubu tekfir hükümünden istisna eder.⁸⁹

Fırka-i Nâciye ve Kapsamı

Ömer Çorumî, belirgin Hanefî-Mâtürîdî aidiyetine rağmen kısaca temas ettiğimiz Osmanlı Sünnî geleneğinin Eş'arîlik etkisi altında geliştiği tezine paralel olarak kurtuluşa erecek fırkayı ilk olarak Eş'ariyye şeklinde kaydeder. Kurtuluşa erenler dinin asıllarında Eş'arî mezhebinin vaz ettiği prensiplere uyanlardır. Peygamberin hadislerine ve onun ashabından nakledilenlere tam olarak uyan grup Eş'arî ekolüdür. İtidal yolunu tercih eden bu mezhep, ne Mutezile gibi salt akla önem vermiş ne de Şia gibi masumiyetine inandıkları imamın sözlerine uyarak haddi aşmışlardır.⁹⁰

Fırka-i Nâciye'nin neliği ve kapsamı üzerine İbn Mutahhar Hillî (726/1325) ve Nasîrüddîn Tûsî (672/1274)'ye izafe ettiği "Fırka-i Nâciye'nin diğer İslâm fırkalarına tam anlamıyla muhalif olması gerekir." şeklindeki tanımlarına değinerek Şia'nın imamet dışında tüm akîde unsurlarıyla Mutezile ile aynı çizgide olduğunu dolayısıyla kurtuluş vasfına layık olan mezhebin Eş'ariyye olduğunu ifade eder. Bununla birlikte hadiste ifade edilen *Nâciye* kavramının kapsamını genişletmeyi ihmal etmeyen Çorumî, iki kelamî ekol arasındaki farklılığın önemsiz olduğuna vurgu ile kendi aidiyeti olan Mâtürîdîliğine de bu kapsamda olduğuna değinir.⁹¹

Ömer Çorumî her fırkanın kendisini kurutuluşa eren fırka olarak değerlendirmesine de değinerek bu hususun kuru bir iddia ile sıhhat bulacak bir mesele olmadığını, kendini bu kapsamda değerlendirecek olan grubun söz ve fiillerinin peygamberin söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadislerine uygun olması gerektiğini belirtir. Bu minvalde Sünnî olabilmenin şartlarını sıralayan Çorumî, bu hususları Hz. Ebubekir ve Ömer'in diğer sahabilerden üstün olduğuna inanmak, peygamberin iki damadı Hz. Ali ve Osman ile, Hz. Hasan ve Hüseyin'i sevmek, haklarında ileri geri konuşmamak, mestler üzerine mesh etmeyi caiz görmek, her iki kibleye de hürmet beslemek, kaza ve kadere inanmak, fâcir ve iyi kişinin cenaze namazını kılmak, imama isyan etmemek şeklinde kaydeder.

⁸⁹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Nâciye*, 58b.

⁹⁰ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Nâciye*, 62a.

⁹¹ Ömer Çorumî, *el-Urvetü'l Münciye fi'l Firkati'n- Nâciye*, 62a.

Sonuç

18. asrın sonlarında Ebu'l-Mehâmid Ömer Çorumî (1207/1792) tarafından telif edilmiş Osmanlılar dönemine ait bir fırak risalesi olan *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*, her ne kadar referans yelpazesinin geniş olmasının da etkisiyle Eş'arî fırak edebiyatından ve yine bu geleneğin kelâmî eserlerinden etkilenmiş olsa da iki Sünnî geleneği birbirinden tefrik edici bir alâmet-i fârika olarak, fırkaların sınıflandırılması konusunda kullanmış olduğu altılı tasnif bakımından yapısal özellikleri ve Hanefî Mâtürîdî geleneğin öncü isimlerine yapmış olduğu atıflar dolayısıyla da Hanefî-Mâtürîdî gelenek içerisinde değerlendirilmesi mümkün olan bir fırak risalesidir.

Eser, 73 fırka rivayetinde yer alan kelime ve lafızları ele alarak hadis rivayetinin nasıl anlaşılması gerektiği üzere getirdiği yorumlarla dikkat çekicidir. Risale, selefi olan klasik İslam Mezhepleri Tarihi eserlerinde de olduğu gibi, fırkaların doğuş ve gelişimini ve bu minvalde fırkaların İslam düşüncesine muhtemel katkılarını gündemine almaz. Haddi zatında Sünnî bünye içerisinde kaleme alınan fırak türü eserlerin genelinde de görüleceği üzere *el-Urve* müellifinin de böyle bir vaadi yoktur. Çorumî'nin İslam fırkalarını ele aldığı başlıklar altında; tekfir, imamet, sahabe arasında yaşanan ihtilaflar, efdaliyet konusu, *fırka-i naciye* olarak vasıflanabilmenin şartları ve bu kavramın kapsamı, değindiği diğer hususlardır. Bunun dışında risaleyi değerli kılan bir hususiyet olarak, Osmanlılar devrinde daha ziyade kelam kitaplarında bir zeyl olarak kendine yer bulan İslam fırkalarının, Ömer Çorumî'nin bu eserinde müstakil olarak konu edinilmesi zikredilebilir.

Kaynakça

Ak, Ahmet. "Risâle fi Beyani Güruhi ehli'd-Dalâl ve Makalâtihim Adlı Eserin Maturidi'ye Aidiyeti Meselesi ve Risalede Mezheplerin Tasnifi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2, (2008): 287-310.

Âkifzâde el-Amâsî. Abdurrahman Efendi. *el-Mecmû fî'l-Meşhûd ve'l-Mesmû*. No.2527 Millet Kütüphanesi.

Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıncılığı*. Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2008.

Bağdâdî, Ebu Mansur b. Abdülkâhir. *el-Fark Beyne'l-Fırak*. Beyrut: Daru'l-Afâkı'l-Cedîde, 1982.

Bruckmayr, Philipp. "Maturidi Kelamının Yayılması Kalıcılaşması ve Temel Dinamikleri(Timurlular Döneminden 19. Asra Kadar)". Trc, Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan. *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Haz. Sönmez Kutlu. 403-440. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. İbrâhim Ebyârî, Dâru't tûras, ty.

Çorumî, Ebu'l-Mehâmid Ömer. *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*. Aşir Efendi no. 1206, Süleymaniye Kütüphanesi.

Çorumî, Ebu'l-Mehâmid Ömer. *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*. no.1056, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi.

Çorumî, Ebu'l-Mehâmid Ömer. *el-Urvetü'l-Münciye fî'l-Firkati'n-Nâciye*. no.852, Kütahya Zeytinoglu İlçe Halk Kütüphanesi.

Eren, Muhammet Emin. *Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Burdur Kütüphanesinde Bulunan Bir Risale Tezkiretü'l-Mezâhib". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları*, 2, (1975): 99-141.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikadi Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risalesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, (1981): 249-276.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2017.

Gömbeyaz, Kadir. "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (2005): 147-160.

Gömbeyaz, Kadir. "Bir Fırak Müellifi Olarak Fahreddin er-Râzî". *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. haz. Ömer Türker-Osman Demir. 347-378. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

Gömbeyaz, Kadir. "Fırak Literatürüne Dolaylı Ancak Etkili Bir Katkı Âmidî Tasnifini Meşhur Eden Mütekellim: Adudüddin el-İcî". *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddîn el-İcî*. edt. Eşref Altaş. 409-428. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Gömbeyaz, Kadir. *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2015.

İrâkî, Osman el-Kirmânî. *el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehli'z Zeyg Ve'Zandaka*. Nşr. Yaşar Kutluay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961.

İcî, Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed. *Kitâbu'l-Mevâkıf*. Nşr. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1997.

İlhan, Avni. "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi İle İlgili Risalesi Tuhfetü'l-Müsterşidin fî Beyanı Fırakı Mezahibi'l-Muslimin". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1989): 173-215.

İsferâyînî, Tahir b. Muhammed. *et-Tebsîr fî'd-Dîn ve Temyîzü'l-Firkati'n-Nâciye ani'l-Fırakı'l-Hâlikîn*. Lübnan: Âlimü'l-Kitâb, 1983.

Kalaycı, Mehmet. "Maturîdî-Hanefî Aidiyetin Osmanlı'daki İzduşumleri" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20/2 (2016): 9-72.

Kılıç, Ünal. "Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Öldürüldüğü İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme" *İslam, San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi*, 13/26, (2015): 1-15.

Kutlu, Sönmez. "Bilinen Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî". *İmam Maturîdî ve Maturîdilik*. Haz. Sönmez Kutlu. 25-66. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Lewinstein, Keith. "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar. Trc. Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan. *İmam Maturîdî ve Maturîdilik*. Haz. Sönmez Kutlu. 99-128. Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Lewinstein, Keith. *Studies in Islamic heresiography: The Khawarij in two Firaq Tradition*. Doktora Tezi, Princeton University, 1989).

Nesefî, Ebu Mutî' Mekhûl b. Fazl. *Le Kitâb al-Radd alâ l-Bida*. Nşr. Marie Bernand, Annales Islamologiques, 1980.

Razî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Huseyn. *İtikâdâtı fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. Nşr. Ali Sami Neşşâr. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, ty.

Sadru's-Şerîa, es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd. *Şerhu'l-Vikâye ve meahu Müntehâ'n-Nikâye alâ Şerhi'l-Vikâye*. Nşr. Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc. Amman: Müessesetü'l-Verrâk, 2006, c. 4.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihâl*. Nşr. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.

Tan, Muzaffer. "Geç dönem Hanefî-Maturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Bir Risâle el-Makâlât fî Beyâni Ehli'l-Bida' ve'd- Dalâlât". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14,1 (2009): 181-202.

Tan, Muzaffer. "Hanefî-Maturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49/2 (2008): 121-152.

Toru, Ümit. *Olgu İle Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğinin Şiflik Algısı*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.